

אחרית דבר

מונא אבו בכר

"חשבתי על אימהות בעיקר. זה ספר לאימהות. גם לאבות בעצם, אבות שרוצים לדעת איך אימהות מרגישות." (מחר ניסע ללונה פארק, עמ' 165)

אישה ענייה, מדוכאת ומובטלת מתגוררת בדירה שכורה בלי כסף לדמי שכירות בחורף קשה וסוער. אם צעירה מגדלת בגפה שני ילדים קטנים בעיר שלבה לב אבן. הילדים האלה נולדו לאישה שלא רוצה בהם ולא דואגת להם, ובכל זאת הם הסיבה היחידה להישארותה בחיים. איך אישה נהיית לאם? מהו הדחף ששולח אישה לגדל את ילדיה, דחף שמלכתחילה דוחק בה להפוך לאם גם כאשר המשימה היא מעל לכוחותיה? האם ההימצאות של אם חולה בסביבת ילדיה פועלת לטובתם, או שמא היא פוגעת ביכולתם להתפתח ולהפוך לאנשים בוגרים בעלי זהות מגובשת הנחוצה כל כך בעולם הזה, חסר הרחמים? ואיך יכולה אם חולה לכתוב את הסיפור שלה בבית שאינו ביתה, במרחב שעשוי בכל רגע להיגזל ממנה? או – כפי שניסחה זאת וירג'יניה וולף – איך יכולה אישה לכתוב בלי שיש לה חדר משלה?

ברוב יצירותיה הספרותיות, הכוללות חמישה רומנים ועשרות סיפורים קצרים, עוסקת ברנשטיין בנושאים של אימהות ומשפחה. ספריה קוראים תיגר על מושגים מקודשים של אימהות, ומעזים לגעת גם בהנחות יסוד הנוגעות בנוכחות ובקיום בכאן ובעכשיו.

בספר **מחר ניסע ללונה פארק** מציגה ברנשטיין את סיפורה של אישה יהודייה ישראלית, שחיה בעיר הררית בישראל של שנות השמונים של המאה העשרים. כבר בעמודים הראשונים של הספר מצליחה ברנשטיין למשוך את הקורא פנימה, אל נבכי הנפש של הדמות הראשית ברומן, ואל הלבטים והסתירות שהיא חווה באופן סדיר ומתמשך. האסטרטגיה הספרותית, שמשמשת אותה לצורך כניסה מהירה זו, היא מסירת הסיפור מאמצעו. הסופרת זורקת את הקוראים ללב העלילה בלי לספק להם מידע על הדברים שהתרחשו קודם, וכך מאלצת אותם להיאחז בידה של המספרת ולסמוך עליה שתוביל אותם. היא מצדה מזמינה אותם לצלול ביחד איתה אל מעמקי תודעתה המעורערת של הגיבורה, לנבכי מחשבותיה ורגשותיה, וצלילה זו עמוקה כל כך, עד שמיטשטשים קווי הגבול בין האני של הקוראים ובין דמותה של המספרת, שהיא גם גיבורת הרומן. התוצאה היא קריאה שבתחילתה עלול הקורא לחשוב שמשוהו בלשון הספר משובש, שהמשפטים בו מתחילים היכן שהיו אמורים להסתיים, ומסתיימים היכן שהיו אמורים להתחיל, אך בהמשך הקריאה הולך ומתברר שאין מדובר בטעות או בשיבוש, אלא בערעור מכוון על חוקים ומוסכמות של לשון ושל עולם.

המספרת מקפידה למסור את הסיפור בזמן עבר, הנשמר אפילו בדיאלוגים הפנימיים שמתקיימים בין הדמויות, שבספרות נהוג למסור אותם בזמן הווה סיפורי. "מעולם לא הבנתי למה הוא מתכוון בבלבול בין עבר להווה", היא אומרת. "התביישתי לשאול. אני בכלל רציתי להיות בעתיד" (עמ' 155). כמו כן, רוב המשפטים ברומן (בגרסה הערבית) הם משפטים שמניים, נטולי פועל, כיוון שהם משקפים את היעדרה של פעולה ממשית מצד הגיבורה, הואיל והתכונה היסודית שלה היא חוסר היכולת לפעול. כך מוסרת המספרת את הסיפור כולו כהליך של היזכרות המתגלה בשורה של הבזקים, ונקשר בעיקר לקולות ולתחושות שעוררו בה אירועים. רק לעיתים רחוקות היא מזכרת באירועים עצמם או במעשים שביצעה.

ברנשטיין אינה מעניקה לדמויות בספר שם, וגם לא זהות מובחנת. בדרך זו היא מצמצמת את תפקידן של הדמויות לכלל הייצוגים התפקידיים והחברתיים שלהן בחיי המספרת, ולהשפעתם על שטף חייה ופעולותיה. נוסף על כך, הרומן אינו מחולק לפרקים, והקריאה הרציפה, נטולת האתנחתה, יוצרת חוויה מאומצת ועמוסה רגשית, המעבירה את התחושה שלסיפור הנמסר אין שום אופק של סיום או גאולה. בדרך שבה הוא נקרא, משרה הספר על קוראיו הלך רוח המזכיר את מצבה הנפשי של המספרת, שבו ימים מתערבבים בלילות, העבר נמשך בהווה, והמציאות נבללת בדמיון.

האמצעים האומנותיים שברנשטיין מגייסת משמשים אותה בעיצוב מהלך ספרותי, שמדגים עד כמה מפוררות המערכות האנושיות, החברתיות והפוליטיות שאנו רגילים אליהן. ברומן **מחר ניסע ללונה פארק** מבקרת ברנשטיין את האופן שבו מייחסת החברה הישראלית-ציונית כוחות-על לאם, למוסד המשפחה, לטקסים הדתיים ולתפקידים המגדריים. מנקודת המבט של אישה חולה, מותשת, רצוצה ומדוכאת, מצליחה המספרת לנתץ את אחד מהעקרונות המקודשים ביותר, את אחד מעמודי התווך של הפרויקט הציוני כולו, הוא הפרויקט הדמוגרפי המעודד הבאת ילדים יהודים לעולם תחת הסיסמה "ילדים זה שמחה". כך, אף על פי שהדמות הראשית ברומן מביעה לא פעם את המשאלה שאחד מילדיה "ילך לאיבוד", או שמישהו ייקח אותם ממנה ויפטור אותה מעול הדאגה להם – משום שהיא אינה מסוגלת לשאת בעול הטיפול בעצמה – היא ממשיכה לדבוק בשארית כוחה בתפקיד האם.

אחד המניעים לדבקות זאת הוא האופן שבו סביבתה הקרובה של הגיבורה מתנשאת עליה ומזלזלת בכישוריה האימהיים. זלזול זה בא לידי ביטוי ביחסם של השכנה, הגנת, העובדת הסוציאלית ותושבי השכונה כלפיה, וכן בהנחה שרווחה בחברה הישראלית, לפחות בתקופה המתוארת ברומן, כי אם איננה יכולה לעמוד בראש משפחה ללא אב לצדה: "אני לא נחשבת למשפחה. לנשים כמוני המציאו שם חדש: חד-הוריות. מובן שהתנגדתי לשם הזה. הילדים לא הורשו להוציא את צמד המילים הזה מהפה שלהם" (עמ' 167).

כמו כן מבקרת הסופרת את התביעה של מדינת ישראל באותה תקופה להיחשב ל"מדינת רווחה". בשנות השמונים פקד את ישראל משבר אינפלציה חמור, שהגביר את תלותם של האזרחים במוסדות המדינה, בשירותים החברתיים ובסיוע הממלכתי, ואולי משום כך גיבורת הרומן מלאה טינה כלפי "מוסדות", כמו בתי הספר, קופות החולים, אגף הרווחה, או אפילו מוסד השכנות, המפקח עליה ומנהל את חייה. עם זאת, ייתכן גם שאפשר לייחס את אותה טינה לכישלונה של הגיבורה להפוך

ל"מוסד" בזכות עצמה: מוסד המשפחה, מוסד האם ופרט יצרני ומועיל לחברה. כך או כך, היא מנסה לחלץ את ילדיה ממוסרותיהם של מוסדות אלה ונציגיהם, ומתאמצת לשתול במוחם מושגים אחרים, שיגדירו באופן מציאותי יותר את המצופה מהם בתור פרטים בחברה, או בתור יחידה משפחתית מאוחדת.

אף על פי שלדמויות ברומן – ובפרט לדמויות הראשיות של האם, בתה ובנה – אין שמות, ברנשטיין כן מזכירה בשמותיהן כמה דמויות היסטוריות ידועות – כולן נשים. בדרך זו היא יוצרת זיקות אינטרטקסטואליות בין הרומן לדמויות בעלות עומק סימבולי המייצגות טווח רחב של אפשרויות נשיות, גם אם לעתים מנוגדות זו לזו. היא מזכירה, למשל, את דמותה של אנני אוקלי, אמריקאית בת המאה התשע-עשרה שקראה תיגר על שליטתם של גברים באומנות הצליפה ברובה, והצליחה לנצח בתחרויות של קליעה למטרה גם את הצלף המפורסם ביותר בתקופתה. דמותה של אוקלי ערערה על מוסכמות התקופה, שבה מעמדה של האישה האמריקאית היה נחות בהרבה מזה של הגבר, וכל התנהגות שלא הייתה "נשית" מספיק נחשבה לחילול הטבע האנושי ולפריצת הגבולות המקובלים. דמות נוספת שנזכרת ברומן היא המשוררת והסופרת האמריקאית סילביה פלאט, הידועה בתרומתה לז'אנר של שירת הווידוי (confessional poetry), ובעיסוקה הספרותי באיסורים חברתיים. כמו הגיבורה של ברנשטיין, גם פלאט הרבתה לכלול בכתיבה רמיזות למחלות נפש, מחשבות אובדניות ודיכאון שאחרי לידה, וגם לה היו בן ובת שנולדו במרווח של שנתיים בערך. האזכור של פלאט אינו מקרי, ומעורר תהיות לגבי עתידה של גיבורת הרומן, המספרת כיצד היא משתעשעת עם רעיון המוות: "בלי שרציתי, נדחף לי לראש הראש של סילביה פלאט בתוך תנור הגז. ראיתי אותה מגלגלת את המגבות הלבנות, תוחבת אותן בחריץ שבין הדלת של חדר הילדים לרצפה. לי אין אומץ. אני פחדנית, חשבת. לא אוכל לשאוב מתוכי את חיי" (עמ' 125). כמו פלאט, גם הגיבורה של **מחר ניסע ללונה פארק** שואפת להיות סופרת, ומקדישה את שארית כוחה לניסיון לכתוב מילה או משפט ברומן שעליו היא שוקדת. כך הדמיון בין פלאט עצמה, גיבורת הרומן, ואילנה ברנשטיין, המחברת שלו, מעלה תהיה לגבי מעשה הכתיבה עצמו, ואת השאלה אם אפשר לראות בו כלי שביכולתו להעניק קול לאישה שהיא אם, ולגאול אותה מן השדים הפנימיים שלה ומן השקיעה בשגרת המטלות היומיות הקטנות והתפלות, שלוכדת אותה כאם וכבת זוג.

אך לכתיבה יש תפקיד נוסף ברומן של ברנשטיין: הגיבורה המתכננת ביקור בלונה פארק חולמת לפגוש בו את הסופרת שלימדה אותה לכתוב, מכיוון שהיא משוכנעת כי היא היחידה בעולם שתוכל להבין אותה. הכתיבה היא אפוא המרחב המבטיח לגיבורות הללו שתימצא להן אפשרות לנשום בחופשיות ולהשמיע את קולן הזועק מן הדף לאחר שאבדה להן היכולת לדבר ישירות.

האם אפשר לומר שסופו של הרומן צפוי לנוכח האירועים העמוסים והמאיימים הפרושים לאורכו, או שהסוף האלים שלו מפתיע? האם הוא טופח על פני הקוראים ומאלץ אותם להכיר באמת המנוגדת למוסכמות שעליהן גדלו, ודורש מהם לשאול את עצמם שאלות שכולנו חומקים מלשאול את עצמנו? דומה שסוף הרומן מעמת אותנו עם ההבנה שתפלות גדולה אופפת דברים, שעד כה נחשבו לבעלי משמעות עמוקה והיו חלק מן האקסיומות שכולנו גדלנו עליהן.

האתגר הכרוך בתרגום רומן כמו **מחר ניסע ללונה פארק** הוא גדול. הוא מעלה את השאלה כיצד ניתן להעביר משפה לשפה את קולה הסוחר של המספרת, קול שהוא מקוטע ורציף, משובש וצלול בו־זמן. להבדיל מסגנון הכתיבה של ברנשטיין בספר זה, הרומן הערבי מתאפיין בדרך כלל בלשון צחה, בריבוי תארים וקולות, בדיאלוגים מבניים בהירים וברצף זמן ליניארי. כמו כן, הרומן של ברנשטיין עמוס בעשרות רמיזות לתרבות הישראלית, לדת היהודית ולאידיאולוגיה הציונית, ואלה עשויות להיות בלתי מובנות לקורא הערבי. צוות העריכה וההפקה של הספר, ואני בתוכו, הפכנו בנושא, ובסופו של דבר – בהסתמך על מודל התרגום הדיאלוגי הנהוג בסדרת "מכתוב" – החלטנו להימנע מהוספת הערות מבארות לרמיזות אלו, מתוך הנחה שהקוראים המעוניינים לחקור את משמעותן וסמליותן יוכלו לחפש אותן במרשתת או במקורות מידע אחרים. הוספה של הערות עלולה לבלום את סחף הקריאה שאמור להיות יסוד מהותי בחוויית הקליטה של הרומן, במיוחד הרומן הזה, ובחיים המחודשים שיימצאו לו בנפש הקורא. כאשר הבת ברומן אומרת, למשל: "אני שונאת מלכות אסתר [...] בחיים אני לא אתחפש למלכת אסתר" (עמ' 218), הקורא הערבי יכול לברר בעצמו מי הייתה המלכה אסתר ולהבין שהילדה מסרבת להזדהות עם האישה "טובת המראה ונקיית הכפיים", שבה בוחר המלך לאישה בזכות יופייה, אך בהמשך הופכת למנהיגת היהודים ומצילה אותם מבכיר שרי המלך, המתכנן להשמדם. אם כן, בסירובה להתחפש למלכה מכריזה הילדה שהיא "בחיים" לא תהיה זו שתגאל את היהודים או תנהיג אותם. אם מביאים בחשבון את הביוגרפיה של ברנשטיין ואת עמדותיה הפוליטיות, אפשר להניח שהבחירות הללו אינן מקריות. ברמיזה אחרת ברומן מסבירה הדמות הראשית לילדיה כי אמנם היום הלונה פארק נמצא בתל אביב, אך כשהיא עצמה הייתה ילדה, הוא שכן ביפו, ומוסיפה: "יפו היא חלק מתל אביב, אבל בעבר זאת הייתה עיר לעצמה" (עמ' 210).

אחתום את דבריי עם ציטוט מהספר, שבעיניי הוא המסר המרכזי של היצירה הספרותית הזאת: "אילו הגברים היו מבינים את המשמעות העמוקה של האימהות, הם היו שותפים מלאים לחינוך של הילדים שלהם. הם היו תומכים בנשים שילדו להם את הילדים שלהם. שדגרו ברחמן על הגנים שלהם. הם היו מדברים איתן, מקשיבים להן. הם היו נושאים אותן על כפיים" (עמ' 165). את התרגום של הספר הזה אני מקדישה לכל האימהות, החלשות והחזקות, המנהיגות ומשוללות הבחירה, המותשות נפשית והבריאות. אני בטוחה שכולן כאחת תמצאנה ברומן הזה היבטים מחייהן ומעולמן הפנימי. כולי תקווה שהקריאה בו תתרום להבנה של כולנו כי יש לחמול על הנשים המצויות סביבנו, הסובלות מעוני ומאובדן של בריאות נפשית וגופנית, מבדידות ומאטימות, ממאבק מייסר עם השדים הפנימיים והחברתיים שלהן. אולי הקריאה בו תעזור לנו להימנע מלשפוט אותן ואת חולשתן, גם אם לעתים נדמה לנו שהיא תוצר של בחירתן.

הרומן **מחר ניסע ללונה פארק** זכה בפרס ספיר לספרות של מפעל הפיס לשנת 2019, והוא הרומן הראשון מבין כתביה של הסופרת אילנה ברנשטיין שמתורגם לערבית. ברצוני להודות לצוות הנפלא שהשתתף בהפקת התרגום הזה על הדיון הפורה שליווה את עבודת התרגום. במיוחד אני מבקשת לציין את תרומתם של עורכת התרגום כפאח עבד אל-חלים, המגיה חנא נור אל-חאג', עורכי התרגום הנוספים, פרופ' יהודה שנהב-שהרבני וד"ר יוני מנדל, רכזת המערכת חנאן סעדי, המעצבת אמל שופאני ומעצב הציור שעל העטיפה, פיראס שחאדה. הספר יוצא לאור במסגרת סדרת "מכתוב" של מכון

ון ליר, והוא הפרסום הראשון מתוך מקבץ "זפיר" – מקבץ תרגום הספרים הזוכים בפרס ספיר לספרות עברית. כולי תקווה שהתרגום הזה יעשיר את הידע בשפה הערבית של החברה בישראל, וישפוך אור חדש על המאבקים שבהם נתונות הנשים, כל הנשים, בחלקת ארץ זו.

תרגם מערבית: דניאל בהר